

Zólyom vármegye rövid története

Ha a történelmi Magyarország Zólyom vármegyéjét keressük, akkor a mai Szlovákia térképét kell kinyitni. De sokkal egyszerűbb, ha kinyitunk egy 1920 előtt készült atlaszt. Ezen a térképen fellelhetjük a szomszédos egykori vármegyéket: a Zólyommal északon határos Liptót, kelet felől Gömör, délen Nógrád és Hont, nyugaton pedig Bars és Turóc vármegyéket.

Területe 2634 km².

Északon az Alacsony-Tátra hegyvonulatai emelkednek a Gyömbér (2045 méter) és Prassiva (1754 méter) csoportjával. Ezeket kelet felé az Ördöglakodalma hágó választja el a Királyhegy csoportjától, nyugat felé pedig a Stureci hágó a Nagy-Fátra csoportjához tartozó Krizsnától. Ehhez csatlakozik dél felől a Körmöcbányai hegység a Goldbrunn és a Laurin csúcsokkal. A Garam-völgyén túl emelkedik a Polyána, a Szalontán túl pedig a Osztroskin hegycsoport. A kriványi hágó után a Vepor-hegység, a Tiszolc és Erdőköz közti nyeret követően a Fabova-csoport található. A hegyek közé folyók medrei mélyednek: a legnagyobb a Garam keskeny völgye, mely Besztercebánya és Zólyom között tágas lapálya szélesedik. Legnagyobb mellékvizei a Szalatna, Sebesér és Beszterce. Számottevő állóvíze nincs.

Éghajlata zord: Besztercebánya évi középhőmérséklete 8,5 °C. A átlagos évi csapadékmennyiség 883mm. Hajdan híres bányá-

szata ma már kevésbé jelentős mennyiségben hoz felszínre aranyat, ezüstöt, és rezet: Úrvölgy és Óhegy lelőhelyeken. Vasércet Libetbányán, Bikáson, Breznóbányán, Lekotán; ként pedig Kálnokon bányásznak. Barnaköszént hoznak a felszínre Kovacsován, valamint homokkövet: Királykán.

Talaja nem túl termékeny, csak a tágasabb lapályokon nyújt bő aratást. Termőterületének megoszlása a következő: szántóföld: 46,356 ha; kert:

1884 ha; rét: 40 587 ha; legelő: 22 120 ha; erdő: 149 932 ha. Terményei között említendő a zab, búza, rozs, árpa, burgonya, kender s a len. A kedvezőtlen éghajlat és a talaj minősége nem kedvez a nemesebb gabonafajok termesztésének. A városközeli falvakban jelentősebb a kertgazdálkodás, ezek látják el a városiakat tejjel-vajjal, baromfival. Az erdők nagyobb részét fenyő, és kevesebb bükk és tölgy alkotja. A megye állattenyésztése nem jelentős. Inkább az északon található havasi legelők juhtartása említendő meg itt. Kitűnő sajt (liptói túró) készül itt. Sok helyen úzik a méhészetet is. Állatállomány 1911-ben: szarvasmarha: 42 465; ló: 6 088; szamár: 76; kecske: 900; sertés :17 937; juh: 84 352. A lakosok száma 1869-ben 98 216 fő. Ez lélekszám 1910-re 133 653-re emelkedett. A lakosság nemzetiségek szerint megoszlása az 1910-es népszámlálás adatai szerint 113 294 fő szlovák, 2124 német és

16 509 magyar lakos. A nem magyar ajkú lakosságból 20 044 fő beszéli a magyar nyelvet. Ugyanezen lakosság megoszlása hitfelekezetek tekintetében:

római katolikus:	87 036
evangélikus:	42 405
református:	751
izraelita:	3 080

A lakosság megoszlása foglalkozásra nézve

őstermelő:	25 735
bányászat, kohászat:	293
ipar:	15 581
kereskedelem, hitel:	2 311
közszolgálat és szabad foglalkozások:	1 578
véderő:	739
közlekedés:	1 777
napszámos:	2 664
házi cseléd:	2 945
egyéb foglalkozás:	2 326.

A lakosság fő foglalkozása a földművelés és az állattenyésztés. A kisipar nem túl jelentős, de mindenképp említendő néhány fontosabb ágazat: a posztó Radványon, a késes-asztalos ipar Radványon és Zólyomlipcsén, a csipkekészítők (háziipar): Óhegyen és Úrvölgyön. 1920 előtt a vármegyében jelentős volt a nagyipar, azon belül is a nevezetes vasipar.

Ipari telepek

Zólyombrézó: nagy állami vasmű (hengermű, csőgyár, gép és -lakatosműhely, 3300 munkás),

Kisgaram: zománcárugyár,

Chvatimeh: lemezhengermű,

Pieszole: hengermű,

Zólyom: Unió vas és bádogyár (900 munkás),

Hermánd: papírgyár (600 munkás),

Besztercebánya és Zólyom: hajlított fa-bútorgyár,

Besztercebánya: posztó, gyufa és likörgyár.

Megtalálható volt még több üvegyár gőzfűrés és fűrésztelep. Kereskedelmének főbb cikkei az ipari termékek és a szarvasmarha voltak. Sok község lakossága házaló kereskedésből élt. Pénzügyi életére jellemző adat a megyében található 10 bank és takarékpénztár, valamint 13 szövetkezet. Közlekedési hálózatát 160 km vasút, 60 km állami út, 228 km törvényhatósági út, 218 km községi út alkotta.

A közművelődés állapota kielégítő volt. A hat éven felüli népesség 79,1%-a tudott írni-olvasni, és a tanköteles gyermekek közül „csak” 2894 nem járt iskolába. A vármegyében összesen 308 tanintézet volt, a következő megoszlásban: 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 1 felsőbb leányiskola, 2 ipari iskola, 1 földműves iskola, 6 polgári iskola, 4 iparos inasiskola, 2 kereskedelmi inasiskola, 140 elemi népiskola, 122 ismétlő iskola, 5 gazdasági népiskola és 17 kiseddóvó.

A szellemi élet központja Besztercebánya volt.

Közigazgatásilag a megye négy járásra és három rendezett tanácsú városra oszlott. Volt 15 nagy és 109 kisközsége. Ezek általában kicsik voltak. 2000-nél több lakosa csak tizenegynek volt. Székhelye Besztercebánya 10 776 lakossal. Az országgyűlésbe a vármegye 4 képviselőt küldött.

TÖRTÉNETE ■ Már a kő és bronzkor óta lakott. Erről tanúskodnak a szielniczai ősvár romjai. A XI. században még laza kapcsolata áll fenn Lengyelországgal, de az 1222-es „híradások” már tudósítanak egy zólyomi comesről, Kacsics Detréről. Nagy hatalmú ember volt ő. Nem csak zólyomi-árvai-túróci comes, hanem Bars, Hont, és Nógrád északi részének legfőbb embere,

Fontos szerepet kapott a vármegye. Albert király halála utáni királyválasztási „vilongások” alatt. Zólyom Schellendorf Haskó (1441–1442) majd Giskra János főispánsága és egyszersmind főkapitánysága alatt állt és így Erzsébet királyné és fia László hívei közé tartozott. A szomszédos vármegyék (Nógrád és Hont) viszont Ulászló pártiak voltak, így Zólyom és szövetségesei – a felső magyarországi hét bányaváros – kemény harcban álltak a két szomszédos vármegyével. A vetélkedés végét a szerencsétlen várnai csata hozta el Ulászló halálával.

Ez után Hunyadi János seregei gyakran előzönlöttek Zólyom déli részét, de Giskra haláláig nem sikerült azt elfoglalni. Mátyás már gyakran tartózkodhatott itt. Ekkor megújultak a pompás ünnepek, felelevenedtek a régi szép napok és a Zólyom melletti Rákosmezőn egymást érték a fontos tanácskozásuk és „reneszánsz fogadások”. Hallgattak a fegyverek is egészen a mohács vész utáni Szapolyai és Ferdinánd királyok közti vetélkedésig.

Időközben Zólyom vármegyét és szövetséges bányavárosait megkapta nászajándékkul Mária királyné (1522). Ezután ő nevezte ki a vármegye főispánjait és a vár főkapitányait, akik a terület ügyeit erélyesen intézték és azt a betörő csapatoktól (Szapolyai és a törökök...) sikeresen védelmezték. Nem így volt 1562-ben, amikor Balassa János főispán a török ellen intézett támadásának balsikeréből kifolyólag Zólyom nagy veszélybe került. A török viszont nem látta át győzelmének jelentőségét, ugyanis a vármegyét akkor kardvágás nélkül elfoglalhatta volna. Balassa utódai is folytonos harcban álltak a törökkel. Azok Zólyom déli részébe többször betörvén az osztroluka–dobroka–bábaszék–pelsőczy medencét egy rövid időre be is hódoltatták.

A XVII. század kezdetén Bocskay István hadaival előnyomuló tatár és török seregcsapatok pusztították a vármegyét és 1605

április 16-án felégették Besztercebányát is. Így történt, hogy Zólyom Bocskayhoz csak kényszerből csatlakozott, de Bethlen Gábor 1619-es Habsburg ellenes fellépését és törekvéseit már minden erejével támogatta. Besztercebányán hívta össze a nevezetes országgyűlést, amely azután királlyá is választotta 1620-ban. Bukása után Révay Péter koronőr a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket bizonyos időre Zólyom várába menekítette (1620. november 28).

Ekkor vette kezdetét a városokat kizárólagos hatalmukban tartó németek elleni küzdelem. Ennek eredményeként a németek kénytelenek voltak először Korponán (1613) majd Besztercebányán (1647) a magyar és tót városlakókat is magukkal egyenjogúnak elismerni és velük a városi tisztségekben osztozni. Ez után a német lakosság lassan elszlovákosodott és nyomai nagyrészt már csak a német családnevekben lelhetők fel.

Wesselényi Ferenc királyfalvi kastélyában valamint Besztercebányán gyakran ültek össze az „összeesküvők” (1664–1665), majd a Thököly felkelés alatt sokat szenvedett a vármegye mind a császári-mind a fejedelmi hadaktól, valamint azoktól a török csapatoktól amelyeket 1682 szeptemberében a fejedelem Zólyomhoz vezetett.

A Rákóczi szabadságharc bukása után elkeveredett kurucok visszavonulóban több falut, majd Zólyom városát is felgyújtották. Az 1848–1849-es években a vármegye különlegesebb szerepet nem kapott, viszont elmondható hogy főleg Beniczky Lajos kormánybiztos erélyének és buzgóságának köszönhetően a szabadságharc mellett a legvégsőig kitartott. A dualizmus korszaka, ahogy az országban mindenütt, itt is a békés építés korát jelentette. A megye történetében a legjelentősebb változást az elvesztett I. világháború jelentette, amikor is az azt lezáró trianoni békeszerződés ítélete alapján Csehszlovákiához került. Ma Szlovákia részét alkotja.

Jelentősebb települései

BESZTERCEBÁNYA ■ (Banska Bystrica, Neusohl, Novum Zolium): Város a Garam és a Beszterce összefolyásánál, Zólyom városától északra, ma Szlovákiában. Már a korai történelme is összefüggött a térség arany-, ezüst-, rézkészletével és bányászatával. 1255-ben tűnik elő a neve az oklevelekben, de már a tatárjárás előtt lakott hely volt. 1255-ben IV. Béla privilégiumokat adott a város hospeseinek, melyeket V. István, IV. (Kun) László és Károly Róbert is megerősítettek. A 14. században elsősorban a rézbányászata fejlődött kiemelkedően. 1475-ben Thurzó János szerződést kötött a Garammenti bányavárosokkal. 1487-ben Besztercebánya 3616 aranyforinttal adózott ezüsttermelése után. 1494-ben Ernuszt Zsigmond pécsi püspök kincstartó 12 esztendőre bérbe adta Thurzó Jánosnak és Györgynek a besztercebányai rézbányákat. Ez-zel a Thurzókkal rokon Fuggerek megvetették lábukat a magyar bányászatban. 1495-ben kohóművet építettek az ércek helyi feldolgozására. Jakob Fugger 1499. évi számadása szerint négy esztendő alatt 277 500 forintot fordított a rézbányák kiaknázására. 1525. május 19-én a bányamunkások a rossz pénzben történő kifizetések miatt megtagadták a munkát. Szeptemberben szövetségre léptek a selmecbányai és a körmöcbányai munkásokkal. 1525 novemberében II. Lajos király a bányászok lecsendesítésére megerősítette a bányászok önszegélyző egyesületének, a „Krisztus szentséges teste társulat”-nak alapszabályait. 1526. március elején mintegy négyezer besztercebányai, selmecbányai, körmöcbányai és hodruszbányai munkás megrohmozta Besztercebánya erődítményeit, fegyvertárát és polgárházait. Ugyanez év augusztus 3-án fegyveres bányászfelkelés robbant ki a városban. Felgyújtották a házakat, tönkretették a bányaműveket. Augusztus 16-án Thuróczy Miklós személynök ítéletet hozott a felkelők

ügyében, vezetőiket kivégezték, 1542. február 19-re I. Ferdinánd országgyűlést hívott össze Besztercebányára. 1564-ben kezdődött meg a reneszánsz stílusú városház építése. 1620. május 31-én országgyűlés kezdődött Besztercebányán, augusztusban itt kiáltották ki Bethlen Gábort Magyarország királyának. 1623 augusztusa és októbere között II. Ferdinánd és Bethlen Gábor követei a városban folytattak tárgyalást a nikolsburgi béke óta kialakult helyzet rendezésére. 1670. február 24-én tanácskozás kezdődött a felső-magyarországi és a danán-inneni megyék képviselői részvételével a török elleni védekezésről. Ugyanezen év márciusára I. Lipót részországgyűlést hívott össze a Felvidék rendjei részére. 1684 augusztusában Thököly Imre eredménytelenül ostromolta meg a várost. 1776. augusztus 5-i rendeletével Mária Terézia tankerületi központtá nevezte ki Besztercebányát, II. József pedig 1785-ös rendeletében a 10 kerület egyikének székhelyévé tette. Ebben az évben indult meg az első szlovák nyelvű folyóirat a Stará Noviny Literniko kmeni, Ondrej Placky szerkesztésében. 1809-ben Kraft József fegyverkészítő üzeme kezdte meg működését. 1831-ben megalakult a besztercebányai Cukorgyár Rt. 1836-ban a városban jelent meg a Hrvonka c. szlovák irodalmi folyóirat, Karel Kuzány szerkesztésében. 1849. január 24-én Görgey Artúr feldunai serege visszavonulóban Besztercebányát is érintette. 1944. augusztus 29-én itt tört ki a Szlovák Nemzeti Felkelés, melynek központja volt a város.

BREZNÓBÁNYA ■ (Brezno nad Hronom): Település a Garam mentén; Besztercebányától keletre. A tatárjárás után német telepesek arany- ezüst-, vasbányászatra telepedtek meg itt. 1360-ban I. Lajos király adott számukra városi kiváltságokat. 1655-ben lett szabad királyi város. Itt született Hérfnan Ottó.

DOBRONYA ■ (Dobrá Nivá): Vár és város Zólyom városától délre, a Korporra

patak völgyében, ma Szlovákiában. 1254. augusztus 30-án kelt oklevelében IV. Béla megerősítette Dobronya hospeseinek kiváltságát: 1305-ben Dénes mester foglalta el. 1526 májusától őszig a hűtlenné nyilvánított Werbóczy Dobronya várában húzta meg magát.

LIBETBÁNYA ■ (Lubietová): Település Besztercebányától keletre. Bányaváros volt a középkorban, a Garam menti bányavárosok szövetségének tagja, mely ezüst- és rézbányászataról volt nevezetes. 1692-ben a morvaországi Carl Philípp Kropf üzembe helyezte az első magyarországi nagyolvasztót Libetbányán:

ZÓLYOM ■ (Zvolen, Altschl): Város Besztercebányától délre, ma Szlovákiában. Szláv előzmények találhatók a város területén. A honfoglalás után a 12. században szervezték meg erdőispánságát, amelyre aztán a várat is felépítették. Ispánjait 1222-től említik. 1243-ban kelt oklevelében IV. Béla király megerősítette a zólyomi hospesek városi kiváltságait. 1250. november 11. előtt IV. Béla Zólyomban kötött szövetséget a tatárok ellen a halicsi fejedelemmel. 1310-ben Csák Máté szerezte meg a várost. Az Árpád-házi és az Anjou uralkodók kedvelt vadászterülete volt Zólyom környéke. 1364-től rendszeresen megfordult erre I. Lajos király. 1379. február 6. körül itt találkozott Vencel cseh és német királlyal, IV. Károly császár fiával. 1382. július 25-én I. Lajos ide hívta meg a lengyel főpapokat és főurakat, hogy leánya, Mária és vőlegénye, Luxemburgi Zsigmond előtt hódoljanak. 1424 és 1526 között a királynék városa volt. Vára a hódoltság korában a bányavárosokat védte, a Balassák birtokában volt: Itt született 1554. október 20-án Balassi Bálint költő. A Rákóczi-szabadságharc után az Eszterházyaké, majd a kincstáré lett. 1703. november 15-én Bercesényi Miklós gr. és Károlyi Sándor br. győzelmet arattak Forgách Simon gr. császári tábornok hadserege felett. A város fejlődése

UTÁNOZHATATLAN FELVIDÉKI HANGULAT

ezután elsősorban a gazdaság és a kereskedelem révén valósult meg. 1871-ben nyitották meg a Salgótarján–Losonc–Zólyom vasútvonalat, a következő évben pedig a Zólyom–Ruttka vonalat, a Magyar Államvasutak első vonalait.

ZÓLYOMLIPCSE ■ (Lipce, Slovenská Lupca): Település és vár a Garam folyó mellett, Besztercebányától keletre, ma Szlovákiában. A 13. században épült a vára, amely Zsigmond király óta a királynék birtoka volt. 1263. augusztus 3-án IV. Béla király itt esküdött meg IV. Orbán pápa küldötte előtt, hogy megtartja a fiával, Istvánnal kötött békeszerződést. 1310-ben Csák Máté foglalta el. 1330-ban I. Károly Lipcsének Korpona város kiváltságait adományozta. Itt halt meg 1667-ben Wesselényi Ferenc nádor.

FEJES BÁLINT